

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

УДК 008+(282.247.34)+(477.62):03

ТИТОВА О.М.

Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження

Статтю присвячено проблемам збереження рухомої та нерухомої культурної спадщини анексованого Криму, підконтрольної Україні та тимчасово окупованої частини Донбасу. Подано загальну характеристику найвідоміших музейних зібрань, а також пам'яток археології, архітектури, монументального мистецтва. У підсумку накреслено можливі шляхи вирішення існуючих проблем. Здебільшого, використано матеріали ЗМІ, повідомлення з Інтернету, оскільки інша актуальна інформація досить фрагментарна.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятки історії та культури, Музейний фонд України, рухома, нерухома культурна спадщина, музейне зібрання, монументальне мистецтво, Крим, Донбас.

Нема потреби вкотре доводити значення культурної спадщини як чільної частини соціокультурного простору [1]. Вона може виховувати та об'єднувати, забезпечувати тяглість і спадковість традицій, сприяти згуртуванню суспільства навколо спільних ідеалів і цінностей [2, с. 7–15]. А може і роз'єднувати.

У нинішній період реформ постало багато проблем у пам'яткоохоронній сфері. Це, зокрема, потреба доопрацювання законодавчо-нормативної бази, починаючи із змін і доповнень до так званого основного закону, а саме Закону України «Про охорону культурної спадщини» [3]. Важливе чітке розмежування повноважень центрального та місцевих органів охорони культурної спадщини з метою надання більших прав і обов'язків останнім. Такий процес може відбутися за наявності стрункої розгалуженої системи пам'яткоохоронних органів. Необхідне впровадження

децентралізації, дерегуляції, демократизації, розширення повноважень дорадчих органів, ролі громадськості. Нинішнє керівництво Міністерства культури України, розуміючи необхідність реформування галузі, внесення змін і доповнень до законодавчої бази, доручило робочій групі розробити оновлений за сучасними вимогами проект Закону України «Про охорону культурної спадщини», громадське обговорення якого відбулося 29 вересня 2016 року.

Актуальним питанням пам'яткоохоронної сфери є полегшення і прискорення справи обліку об'єктів культурної спадщини. Відомо, що на сьогодні в Україні є близько 150 тисяч пам'яток, однак до Державного реєстру нерухомих пам'яток України включено всього 7550. І це за 12 років – з часу започаткування програми паспортизації. Невнесення до Реєстру призводить до юридичної і фактичної незахищеності культурної спадщини від руйнації. Однією з причин такої ситуації є недосконалий порядок підготовки та затвердження облікових документів. 14 вересня 2016 року прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 626 щодо спрощення вказаної процедури (Постанова Кабінету Міністрів України № 1760 від 27 грудня 2001 року «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (із змінами від 14 вересня 2016 року № 626)»).

На виконання законів про декомунізацію постали проблеми подальшої долі монументів та інших символів тоталітарної доби. Конче потрібна фахова експертиза, в першу чергу, зразків монументального мистецтва радянського часу.

Серйозне занепокоєння у суспільстві викликає ситуація з рухомою та нерухомою культурною спадщиною анексованого Криму, окупованого Донбасу. Десятки пам'яток, особливо археології, архітектури, зруйновані, пограбовані. Далі докладніше зупинимося саме на питаннях культурної спадщини Криму та Севастополя (частково), а також Донеччини. При цьому, в першу чергу, використовуємо матеріали ЗМІ, повідомлення з Інтернету, оскільки інша інформація, на жаль, досить фрагментарна.

Крим є справжнім «музеєм просто неба», в якому знаходяться яскраві пам'ятки різних народів, культур і цивілізацій [4, с. 9–13]. Складні історичні процеси, поліетнічність, численні хвилі міграцій, масових переселень стали причиною дійсної унікальності даної території та матеріальних свідків цього – пам'яток. У роки незалежності до загальнодержавних політичних та економічних негараздів у Криму додалися місцеві особливості: рухи за федералізацію чи навіть відокремлення, криміналізація, стихійна репатріація депортованих у 1941 і 1944 роках кримських німців, болгар, вірме-

нів, греків, татар, направленість населення на розвиток туризму. Все це опосередковано вплинуло на ставлення до вивчення та збереження рухомих і нерухомих пам'яток культурної спадщини на півострові.

Достеменною інформацією щодо точної кількості пам'яток історії та культури у Криму на цей момент ми не маємо, однак згідно із опублікованими на офіційному сайті Міністерства культури України даними, до Державного реєстру нерухомих пам'яток України включено 63 пам'ятки національного, 1080 – місцевого значення [5]. Серед них такі всесвітньо відомі пам'ятки як археологічні комплекси «Алустон», «Неаполь Скіфський», рештки античних міст Тірітака, Мірмекій, Пантікапей, Німфей, Парфеній, генуезьких фортець, меморіальні будинки, поховання видатних діячів світової культури (І. Айвазовського, М. Волошина, О. Гріна, М. Самокиша, Лесі Українки, А. Чехова та інших), печерні монастирі, палацово-паркові комплекси (Лівадійський, Масандра), караїмські, кримськотатарські, вірменські святині тощо.

Насправді ж, звичайно, об'єктів культурної спадщини у Криму набагато більше. За даними Кримської республіканської установи «Науково-дослідний центр пам'яткоохоронних досліджень Республіки Крим», станом на 2014 рік у Криму було відомо 10757 пам'яток місцевого і національного значення, з урахуванням внутрішньоконструктивних 12612, за видами: історії – 1279 (3861), археології – 2037 (7227), монументального мистецтва – 260 (520), архітектури та містобудування – 519 (1 004) [6, с. 13–14].

А от за статистичними даними на 1 січня 2014 року, в Автономній республіці Крим нараховувалося 3772 нерухомі пам'ятки (з врахуванням комплексів чи ансамблів – 8693): археології – 2037 (5106), історії – 962 (2582), монументального мистецтва – 260, архітектури та містобудування – 512 (61), науки і техніки – 1 [7, с.7].

Причому відзначимо, що за роки незалежності відбулися позитивні зміни, які простежувалися у переусвідомленні критеріїв поцінування об'єктів культурної спадщини: якщо на початку 1990-х років на обліку переважали пам'ятки історії, а серед них споруди і поховання, пов'язані з революційними подіями, Другою світовою (у кримських реаліях Великою Вітчизняною) війною, діяльністю комуністичних лідерів, то на початку 2000-х років більше уваги почали приділяти іншим видам нерухомої спадщини. Натомість із списків пам'яток вилучалися не відповідні критеріям об'єкти, зокрема до кінця 1990-х років було вилучено понад 150 споруд. Тобто більший наголос робився на об'єктивну історичну цінність.

На обліку Севастопольської міської ради рахується 2063 нерухомих об'єкта культурної спадщини, у т.ч. комплекс заповідника «Херсонес Таврійський» [8].

На офіційному сайті Державного комітету по охороні культурної спадщини Республіки Крим було опубліковано Список пам'яток місцевого та національного значення (архітектура та містобудування, історія, монументальне мистецтво) та щойновиявлених об'єктів культурної спадщини, розміщених на території Республіки Крим, станом на 1 січня 2014 року [9]. Цей Список не має нормативного характеру, однак саме списком його було включено до Єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів Російської Федерації. Таким чином, деякі пам'ятки культурної спадщини стали складовою державних реєстрів двох країн.

20 жовтня 2015 року уряд Російської Федерації прийняв рішення щодо включення 220 об'єктів культурної спадщини Криму і Севастополя до Єдиного списку пам'яток історії та культури федерального значення (народів Росії) (інформація за даними ЗМІ). Як зазначив Д. Медведєв, «це дозволить створити правові умови для збереження, популяризації та державної охорони кримських пам'яток культури». Насправді, це злочинні дії, які суперечать вітчизняному і міжнародному праву. Міністерство культури України виступило із заявою щодо незаконності таких дій. Воно зазначило, що всі вказані пам'ятки охороняються законами України, занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а відповідальність за їх збереження лежить на Російській Федерації.

Восени 2015 року оприлюднено нову інформацію щодо зняття з 1 листопада позавідомчої охорони з Музеїв та інших закладів культури Російської Федерації. Залишили охорону тільки у музеях федерального значення – їх 46 (жодного кримського!).

Після прийняття у 2000 році Закону України «Про охорону культурної спадщини» пам'яткоохоронні органи України в цілому і Криму зокрема почали розвивати комплексний, територіальний підхід до організації охорони нерухокої культурної спадщини. Було затверджено «Список історичних населених місць України» (всього 401), за яким у Криму визначено 26 населених пунктів. Для них розроблялися історико-архітектурні опорні плани з визначенням меж історичних ареалів і режиму їх використання. До цього часу такі плани зроблено для Євпаторії, мережі містечок і селищ Південного берегу (від Фороса до Гурзуфа). Такі матеріали регламентують містобудівну ситуацію в історичних частинах міст, сприяють покращенню системи охорони нерухокої спадщини.

Вищою організаційною формою забезпечення збереження культурної спадщини є заповідник. На території Автономної республіки функціонує 5 державних історико-культурних заповідників, підпорядкованих Міністерству

культури Криму: в м. Керч, м. Бахчисарай, палацово-парковий музей-заповідник в м. Алушка, історико-археологічний «Калос Лімен» в м. Чорноморському, «Старий Крим».

З літа 2014 року філія «Музей «Судацька фортеця» Національного заповідника «Софія Київська» теж набув статусу Державного республіканського, тобто і тут спостерігаємо анексію культурного комплексу. В ніч з 16 на 17 листопада 2015 року обвалилася частина давньої вежі № 19 Генузької фортеці у Судаку. Це відбулося тому, що реставрація після анексії не проводилася. Є відомості щодо намірів несанкціонованого будівництва на території заповідника (інформація ЗМІ). Досі не вирішеним залишається питання з археологічними артефактами, які було передано із Судацької фортеці на реставрацію до Ермітажу у 2013 році.

Окремо виділяються Кримські республіканські установи: «Еколого-історико-культурний заповідник «Кіммерія М.О. Волошина», до якої входять Будинок-музей М.О. Волошина в Коктебелі, історико-літературний музей і Будинок-музей О.С. Гріна у Старому Криму, а також історико-археологічний заповідник «Неаполь Скіфський» (створено у 2011 році).

Говорячи про кримські заповідники, не можна не торкнутися окремо проблем раніше згаданого Національного (тепер федерального) заповідника «Херсонес Таврійський» у Севастополі (з філіями в Інкермані, Каламіті, Феодоро – Балаклаві). Великим досягненням держави було включення цього заповідника до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2013 році на 37-й сесії Комітету Всесвітньої спадщини у Камбоджі. Цьому передувала багаторічна наукова робота фахівців як самої установи, так і НДІ пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України, які спільно підготували номінаційне досьє на «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хору (V ст. до н.е. – XIV ст. н.е.)», план організації території заповідника, провели низку міжнародних конференцій із залученням експертів, масштабні науково-популярні роботи [10].

Нині ситуація у заповіднику викликає занепокоєння, тому що виникла юридична колізія – відповідальність за забезпечення збереження Херсонесу з його хорою брала на себе Україна, навесні 2014 року т.зв. «уряд» Севастополя навіть висував ідею щодо створення єдиного музейного об'єднання, до якого би увійшли всі відповідні установи міста, що не сприяло би дотриманню належного рівня охорони.

Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО виказує занепокоєння: на 196-й сесії Виконавчої ради 16 квітня 2015 року було прийнято резолюцію щодо продовження моніторингу ситуації у Криму. Рішення щодо посилення робо-

ти з моніторингу ситуації в тимчасово окупованому Криму було ухвалено на заключному засіданні 200-ї сесії Виконавчої ради ЮНЕСКО 18 жовтня 2016 року. Крім того, в ухваленому консенсусом рішенні також зазначено, що Генеральний директор ЮНЕСКО має представити чергову доповідь щодо культурних подій в Автономній республіці Крим і Севастополі на основі висновків моніторингової місії на наступній сесії Виконавчої ради у квітні 2017 року [11].

Ще одним проблемним моментом стосовно кримських заповідників є те, що пам'яткоохоронці України впевнені у необхідності і можливості включення до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Історичного середовища столиці кримських ханів у місті Бахчисарай» (засновано у XVI ст.) [12]. Відповідне номінаційне дос'є підготовлено, проведені всі попередні роботи. Залишилися відрегулювати юридичні та адміністративні проблеми.

Цікаві ідеї у вітчизняних пам'яткознавців є і щодо деяких інших комплексів нерухомої спадщини Криму. До попереднього Списку номінантів на включення до Списку Всесвітньої спадщини, крім Бахчисарая, внесені печерні міста (Мангуп-Кале, Ескі-Кермен), Торгові пости та укріплення на торгових шляхах генуезців від Середземного до Чорного моря, зокрема Судацька фортеця, Кримська астрофізична обсерваторія.

Оскільки історико-культурна спадщина нерозривно пов'язана з природною і є її цільною частиною (навіть Конвенція ЮНЕСКО 1972 року називається «Про охорону культурної та природної спадщини»), не можемо не згадати природні заповідники Криму, які роблять півострів справді унікальним явищем. 6 державних заповідників займають площу майже 64 тис. га: Кримський у м. Алушті, Ялтинський гірсько-лісовий у м. Ялті, Мис Март'ян в смт. Нікіта, Карадазький у Феодосії, Казантипський та Опукський. Поєднують природні та антропогенні чинники парки-пам'ятки та об'єкти культурної спадщини садово-паркового мистецтва (з 21 – 11 національного чи загальнодержавного значення): Нікітський ботанічний сад, Фороський, Алупкінський, Місхорський, Ливадійський, Харакський, Массандрівський, Гурзуфський, Кипарисний на території «Артеку», Карасанський на території санаторію «Утьос» парки. У травні 2014 року рішенням уряду Російської Федерації всі державні природні заповідники, заказники, національні парки було підпорядковано федеральним органам – тобто знову-таки анексовано.

Під загрозою вивезення за межі Криму знаходяться археологічні артефакти, які знаходять під час археологічних досліджень. На жаль, може повторитися ситуація XIX – початку XX ст., коли безцінні скарби півострова поповнювали збірки російських музеїв.

Окремо коротко зупинимося на стані рухомої культурної спадщини у Криму. За підрахунками кримських фахівців-музеєзнавців, у 2014 році діяло всього близько 400 музейних установ, з яких 18 державних з 27 філіями, майже 350 – громадських та відомчих музеїв, тобто таких, що не є юридичними особами, створюються і діють при підприємствах, установах, навчальних закладах [13, с. 12–13]. У громадських музеях знаходилося понад 530 тис. музейних предметів (із загальної кількості 928 177 музейних предметів державної частини Музейного фонду України), понад 220 тис. з яких становлять основний фонд, унікальний резервний потенціал поповнення Музейного фонду України.

У місті Севастополі діяло 5 музейних установ, в яких знаходилося 322406 музейних предметів державної частини Музейного фонду України [14, с. 33]. 75 % усіх музеїв – історичного, історико-краєзнавчого, етнографічного профілю. Суттєвою відмінністю цих установ є значне переважання музеїв бойової і трудової слави, в яких виставлялися, здебільшого, копії різних урядових і партійних документів.

За роки незалежності у відборі матеріалів для експонування намітилися позитивні зміни на користь переважання автентичних речей, безпосередньо пов'язаних з профілем музею, відповідною місцевістю чи особистістю. Тому збільшилася кількість музеїв етнографічного, мистецтвознавчого, меморіального профілів. Головним методичним центром музейної справи у Криму була і залишається Кримська республіканська установа «Центральний музей Тавриди». Певним координаційним центром є Асоціація заповідників та музеїв Криму, до якої входить 25 установ і яка є колективним членом ICOM. Треба зазначити, що у діяльності цих установ в останні роки простежувалася цікава тенденція – ностальгія за імперським минулим, зокрема, це позначилося у серії заходів щодо відзначення 400-річчя династії Романових, які прокотилися музейними закладами Криму у 2013 році.

У 2014 році кримська частина Музейного фонду України ввійшла до Музейного фонду Російської Федерації. Музейні предмети деяких громадських музеїв були теж передані до російських фондів, зокрема, це стосується речей з Музейно-виставкового комплексу Міжнародного дитячого центру «Артек», одного з найкращих у Криму.

Існують й інші проблеми, зокрема стосовно речей з виставки «Крим. Золотий острів у Чорному морі» (проходила з 03.07.2013 до 19.01.2014 року в Ландесмузейм у м. Бонн, Німеччина та з 06.02.2014 до 28.05.2014 року в Археологічному музеї Алларда Пірсона Амстердамського університету в Нідерландах), на якій експонувалися речі з 4-х музейних закладів Криму (Центрального музею Тавриди з м. Сімферополь – 132 експ., Бахчисарайського

історико-культурного заповідника – 215 експ., Керченського історико-археологічного заповідника – 190 експ., Національного заповідника «Херсонес Таврійський» – 28 експ.) [15, с. 39] і які, за міжнародними законодавчо-нормативними документами, повинні повернутися до держави Україна. Доло цих унікальних артефактів вирішить у листопаді 2016 року Амстердамський суд.

Великий суспільний розголос викликало вивезення із музею Івана Айвазовського в Феодосії картин цього видатного художника – мариніста до Державної Третьяковської галереї без дозволу Міністерства культури України (всі вказані роботи входять до державної частини Музейного фонду України). Мета цієї акції – експонування на виставці, присвяченій 200-річчю славетного художника (офіційні дати проведення виставки – 29.07. – 20.11.2016 року).

Російською Федерацією незаконно привласнено також Музеї-філії Музею збройних сил України у Балаклаві та у батареї у Севастополі, а також приватний музей О. Шереметьєва у приміщенні батареї в Севастополі.

З метою підведення юридичних засад до тих процесів, які відбуваються у сфері культурної спадщини Криму, «Державна рада» Республіки Крим у травні 2015 року підготувала проект закону «Про внесення змін у Закон Республіки Крим «Про об'єкти культурної спадщини в Республіці Крим».

Окремо коротко зупинимося на ситуації на Донеччині. Проблеми культури і духовності, як основи сучасного суспільства, повинні бути постійно під опікою держави. На цьому, зокрема, наголосив Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман 27 лютого 2016 року на зустрічі з представниками вітчизняної культури, що була присвячена актуальним питанням сфери та пошуку шляхів подолання кризи в Україні. Під час цієї розмови діячі культури обговорили надзвичайно складну ситуацію з різними закладами культури на Донбасі і дійшли висновку, що в нинішніх умовах є потреба розробити державну стратегію реагування у надзвичайній ситуації, у першу чергу в стані військової агресії, коли культура опиняється на межі виживання, підтримати на державному рівні осередки культури на визволених територіях Донецької та Луганської областей, зокрема музеї, бібліотеки тощо [16]. *Адже війна змінила не лише життя окремих людей і родин на Сході, а й суттєво вплинула на культурне обличчя регіону.*

Донецька та Луганська області, як відомо, нині поділені на 2 частини – тимчасово окуповану та підконтрольну Україні. Наведемо деякі дані по музеях:

– у Донецькій області всього нараховується 49 державних музейних закладів (26 музеїв, 8 філіалів, 15 відділів), з них на підконтрольній Україні території – 30 з філіями та КЗ «Державний історико-культурний заповідник у м. Святогірське». Зберігається 445100 музейних предметів державної частини Музейного фонду України та 151963 музейних предметів науково-допоміжного фонду;

– у Луганській області всього нараховується 37 державних музейних закладів (18 музеїв, 4 філіали, 15 відділів), з них на підконтрольній території – 14. Зберігається 472141 музейний предмет державної частини Музейного фонду України та 238583 музейних предметів науково-допоміжного фонду [17, с. 33].

На жаль, найбільші музеї регіону із значною частиною музейних предметів Музейного фонду України залишилися на тимчасово окупованій частині – в т.зв. ДНР/ЛНР, зокрема у Донецьку до початку АТО було відомо всього 140 музеїв і музейних кімнат (державних, відомчих, громадських), наприклад: державні обласні краєзнавчий і художній; підприємств і організацій – Музей історії і розвитку Донецької залізниці, де знаходилося 2000 експонатів, 25 поїздів; народні; природні.

Під час бойових дій у серпні 2014 року особливо постраждав Донецький обласний краєзнавчий музей – з 29 залів збереглося 3, значно поруйнована археологічна частина (інформація із ЗМІ). До вказаних подій музей був одним з найбільших краєзнавчих в Україні, до його збірки входило 180 тис. предметів. Зберігалася відома колекція золотих та інших коштовних предметів. До складу музею входить Меморіальний комплекс «Савур-могила».

Тепер робота музею частково відновлена, йому надано назву Донецький республіканський краєзнавчий музей, який проводить псевдопатріотичні «виставки». Доля золотої колекції невідома.

Інша доля Донецького художнього музею. Ще в серпні 2014 року була інформація про вимоги бойовиків до співробітників музею щодо видачі певних творів мистецтва. Варто зазначити, що це один з найбільших художніх музеїв України, до збірки якого входить понад 12 тис. творів – ікони, що датуються часом, починаючи з XVI ст., українські, російські, західноєвропейські твори мистецтва, починаючи з XVII ст. Тепер музей частково функціонує на базі філії – єдиного на Сході музею народної архітектури та побуту у с. Прелесне Слов'янського району (на підконтрольній Україні території).

Цікаві матеріали зібрано у Горлівському художньому музеї. Це понад 3 тис. творів мистецтва, серед них, наприклад, 28 робіт М. Реріха.

У Горлівському музеї мініатюрної книги ім. В.О. Разумова зібрано 7 тис. міні- та мікроніг з 59 країн на 102 мовах. Це єдиний в Україні музей з такою збіркою. На жаль, вона знаходиться під загрозою знищення, оскільки не забезпечено контроль над схоронністю.

Луганський обласний краєзнавчий музей має колекцію з понад 50 тис. предметів. Багато раритетів: скіфський акінак з художньою рукояттю, унікальна половецька скульптура з дитиною-дівчинкою, прикраси з поховання половчанки, скарб з 35 срібних монет XVII ст., кубок роботи Фаберже, росій-

ська медаль 1904 року машиніста крейсера «Варяг», перша луганська гармата «кріпосний єдиноріг» 1814 року. Доля цих раритетів, як й інших предметів Музейного фонду України, на сьогодні невідома.

Нема певної інформації і щодо Парку – музею кам'яних баб – антропоморфних стел і половецьких кам'яних статуй, що знаходився просто неба на території Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Це одна з найбільших збірок давньої кам'яної скульптури катакомбної культури доби бронзи (6 од.), середньовічних кочовиків степу (62 од.) [18, с. 38–41]. Слід зазначити, що на території Луганщини до 2014 року зберігалось 114 кам'яних баб: 68 – у Парку – музеї; 2 – в археологічному музеї Луганського педагогічного університету; 4 – в обласному краєзнавчому музеї; 17 – у Свердловському міському музеї; 4 – у сільському музеї Смолянинового; 3 – у Первомайському міському музеї; по 2 – у Антрацитівському та Лисичанському міських музеях [19, с. 27].

Із повідомлень засобів масової інформації, відомо, що в «ДНР» і «ЛНР» культурне життя відновилося – почали працювати майже всі тимчасово закриті культурні заклади, проводяться нові виставки, демонструються вистави, які зазвичай проходять з аншлагами. Цікаві коментарі з приводу ситуації із закладами культури в «ДНР» в.о. «міністра культури» цієї «республіки» М. Желтякова на початку 2016 року: «Чомусь деякі люди вважають культуру сферою обслуговування – мовляв, ми повинні тільки співати й танцювати. Часто забувають, що культура – це передовсім ідеологія!» Своїм досягненням Желтяков вважає прийнятий 25 грудня 2015 року «закон» «ДНР» «Про культуру». Обіцяє окремий «закон» щодо музеїв. Згідно з цим «законом», «Міністерство культури» зобов'язується «сприяти пропаганді культурної спадщини Донецької Народної Республіки в засобах масової інформації та організаціях культури». У статті 62 «закону» зазначається, що заклади культури «республіки» можуть брати участь у роботі міжнародних культурних організацій, обмінюватися з ними інформацією і вивчати міжнародний досвід. Даний пункт викликає найбільше сумнівів, бо, якщо проаналізувати анонси культурних подій на сайтах «ДНР», співпраця тут здійснюється в односторонньому напрямі – з Російською Федерацією.

Однак можна, дійсно, вважати культурне життя у Донецьку досить активним – працюють театри, філармонія, бібліотеки, художньо-виставковий центр «АртДонбас», художній та краєзнавчий музеї.

Ми вже згадували, що під час артилерійських обстрілів влітку 2014 року постраждали будівля та експонати краєзнавчого музею. У листопаді 2015 року глава самопроголошеної республіки О. Захарченко пообіцяв, що заклад повністю відновлять і він «буде ще кращим, ніж був за Україною».

Восени 2015 року працівники краєзнавчого підготували виставку «Из руин возрождённые», до якої увійшли фотографії музею після обстрілів і постраждали експонати. У січні 2016 року «Донбас SOS» повідомив, що основні відновлювальні роботи в закладі майже завершено. А в лютому в «денеєрівських» медіа з'явилася інформація, що музей подав заявку на участь у міжнародному фестивалі «Інтермузей» у Москві [20].

Влітку 2014 року від вибуху автомобіля на центральній площі Донецька постраждав і художній музей: однак, на відміну від краєзнавчого, тут було пошкоджено лише вікна. Незмінна директор музею Г. Чумак розповідала, що могла, як і інші колеги, переїхати до Києва, але не зробила це через відповідальність перед музеєм, аби вберегти колекцію. Директор вирішила перенести основну експозицію в музейні фонди, які, як зазначила Чумак, не просто збережено, вони навіть поповнилися за останній час – завдяки колекціонерам і меценатам. Музей продовжує організовувати виставки, на які, запевняє Г. Чумак, ходить більше відвідувачів, ніж у мирний час. При цьому їх або присвячено певним датам та ідеологічно вивіреному персоналіям (як лютнева «Суворов. Путь к бессмертию»), або ж вони презентують творчість місцевих художників.

Правда, мабуть має рацію колишня донечанка, засновниця руху «Донецьк – це Україна», графічний дизайнер Д. Берг говорячи, що культурним життям назвати те, що відбувається в Донецьку, складно, оскільки культура не може розвиватися в окупації.

Нещодавно першочергові завдання культури в «ЛНР» озвучила «міністр культури» О. Кокоткіна, серед них – збереження і відродження тих культурних традицій, якими багата луганська земля, а також активізація і розширення впливу культури у справі патріотичного й естетичного виховання юних громадян «республіки». Зі слів «міністра», кожен театр, музей чи бібліотека «ЛНР» співпрацюють з російськими колегами. Приміром, краєзнавчий музей – з Російським історико-етнографічним, художній – з Саратовським. У лютому-березні 2016 року цей обмін досвідом проявився в тому, що, наприклад, у Центральному музеї Великої Вітчизняної війни у Москві відбулася громадсько-благодійна акція, присвячена «добровольцям, які воюють на Донбасі», Центр розвитку дитячого руху «Світ без війни» провів для луганських школярів фотоконкурс «Російська весна на російській землі», а в Санкт-Петербурзі відкрилася фотовиставка «Сльози Донбасу».

У липні 2015 року в «ЛНР» прийняли закон «Про музеї, музейну справу і Музейний фонд Луганської Народної Республіки». Найближчим часом, обіцяє «міністр» О. Кокоткіна, мають затвердити і закон «Про вивезення культурних цінностей і про культурну спадщину».

Наприкінці січня 2016 року в Луганську провели «круглий стіл» за участі місцевих політологів, військовослужбовців, письменників, журналістів, педагогів, істориків, музейників, які намагалися сформувати «єдиний підхід до збору, хронологізації, кваліфікації та публікації подій і фактів боротьби з українською агресією для формування історії ЛНР, ідеології держави» [21].

Зважаючи на зазначене, виникає закономірне питання, чи реально повернути Донбас в культурне поле України. На це питання певну відповідь знаходимо на основі аналізу культурного життя і, особливо, музейної справи на підконтрольній Україні території Донецької та Луганської областей, де, по-перше, продовжують функціонувати місцеві заклади культури і, по-друге, розпочали працювати установи – переселенці з тимчасово окупованих земель.

Луганський краєзнавчий музей – один з шести культурних закладів, котрі були «перевезені». Як сказано вище, до війни цей музей входив до кола найавторитетніших у країні. Тепер у Луганському краєзнавчому музеї, який розміщений у Старобільську Луганської області, працює лише двоє із наукових співробітників колишнього музею. На жаль, переїзд на українську територію закладу номінальний – вдалося вивезти лише статутні документи. При цьому не слід забувати, що у Старобільську є невеликий районний краєзнавчий музей, в якому зберігається понад 3 тис. експонатів. Тобто фактично треба починати відновлювану роботу з початку. Прикрою також є поки млява, малоефективна музейна (читай – культурна) політика місцевої влади. Хоча до Старобільська час від часу приїжджають громадські активісти з різними арт-проектами, музейники міста називають ефект від них тимчасовим, бо на загальне культурне обличчя міста вони не впливають.

На Донеччині, центром якої тепер є Краматорськ, з евакуацією і відновленням роботи культурних закладів ситуація складніша. Офіційно на українську територію було переведено сім закладів, з них відновив свою роботу лише один – Донецький обласний художній музей, який тепер офіційно «прописаний» у музейній філії в с. Прелесне Слов'янського району. Інші заклади (архів, бібліотека, театри) не запрацювали через правову колізію – губернатор області не може призначати людей на державні посади у зв'язку зі змінами, внесеними в Закон «Про військово-цивільні адміністрації».

На підконтрольній Україні території продовжують працювати раніше засновані музеї. Наприклад, в одному з історичних міст Донеччини – Маріуполі діє понад 10 державних і відомчих музеїв. Найбільші серед них – краєзнавчий музей та художній музей імені А. Куїнджі. Краєзнавчий засновано у 1920 році, і він був першим державним музеєм Донецької області. Він являє собою дійсно визначний осередок культури краю. Функціонує 7 експозиційних залів,

наукова бібліотека із збіркою в 17 тис. книг. До фондів входить понад 53 тис. музейних предметів, серед яких особливу цінність мають археологічні артефакти з Амвросіївської палеолітичної стоянки, Маріупольського могильника доби неоліту – енеоліту, кам'яні «баби» кочовиків, вироби із бронзи – пряжка у формі голови лося в скіфському звіриному стилі, дзеркала із золотоординського могильника, предмети козацької доби, монети різних історичних періодів і народів, предмети повсякденного побуту різних етносів Приазов'я. Об'єктивний науковий підхід до показу історії та культури регіону проявляється в постійному оновленні експозиції, актуальних виставках, зокрема, в новій постійній експозиції «Місто Маріуполь за роки незалежності України» (2001 рік). Дослідницькі традиції музейних працівників були започатковані ще у 1920-ті роки. Наприклад, завдяки їхній роботі тоді було засновано природні заповідники: Хомутовський степ (1926), Білосарайська коса (1927), Кам'яні могили (1927).

На основі збірки краєзнавчого музею було створено кілька нових музеїв. Серед них особливо цікавий художній музей (2010 рік), в якому у 10 залах експонуються художні твори відомих митців ХХ століття – Т. Яблонської, М. Глуценка, С. Шишка, А. Грицяя, М. Дерегуса, місцевих художників.

Оскільки Маріуполь – місто індустріальне, велику увагу в ньому приділяють музеям історії підприємств, зокрема комбінату імені Ілліча, «Азовсталі» тощо. А складна етнічна історія репрезентована у кількох музеях народного побуту. Тобто культурна, економічна, історична своєрідність міста яскраво закарбовується у відповідних музейних експозиціях. Можливо, така культурна ситуація в Маріуполі стала певним чинником до стійкої проукраїнської позиції більшості його мешканців.

Попри всі наявні проблеми, керівники управлінь культури Донецької і Луганської областей намагаються розгорнути активну культурну діяльність, мають спільне бачення ролі закладів культури на Донбасі, а саме – українізація, самоідентифікація населення, популяризація культурних надбань, тобто поширення національної ідеології. Розробляються програми з розвитку української культури та національної самосвідомості на території Луганської та Донецької областей, які, певним чином, стосуються і поширення знань щодо культурної спадщини регіону. В їх рамках у Северодонецьку відбулися фестивалі «Луганщина – це Україна», «Луганщина – світанок України», «Україна єдина» тощо. У Краматорську позитивні відгуки суспільства отримала культурно-мистецька акція «Відчуй Україну!», а виставка «Рушнікова дорога Донбасу», до якої включено аутентичні вишивані рушники, що зберігають традиційну народну символіку, побувала в Києві та Вінниці.

Очевидно, що серед передумов нинішньої ситуації на Сході, так само, як і в анексованому Криму, є культурний чинник. «За роки незалежності ніхто структурно й на рівні держави культурно на Донбасі не займався, і робилося це навмисно – насамперед у цьому були зацікавлені олігархічні клани», – переконана директорка з комунікацій ще одного закладу-переселенця з Донецька – фонду «Ізоляція» – А. Медведєва. За її словами, дуже важливо проаналізувати всі причини того, що призвело до нинішніх трагічних подій, але не менш важливо розуміти, чи не повторюємо ми помилки минулого сьогодні. Чи вироблено в державі нарешті продуману культурну політику для Донецької і Луганської областей? І найскладніше, але не менш нагальне, – чи може культура зіграти певну роль в налагодженні діалогу з мешканцями на окупованих територіях? [22].

До «українізації» звільненого Донбасу долучилося керівництво Міністерства культури України, оголосивши в січні 2016 року про започаткування загальноукраїнського проекту культурної інтеграції «Український Донбас». Він покликаний шляхом запровадження міжрегіонального культурного партнерства створити умови для повноцінної інтеграції Донецької й Луганської областей в єдиний культурно-мистецький простір України [23].

Упродовж року передбачено проведення в містах і селищах Донбасу мистецьких, музейних, бібліотечних та інших культурно-мистецьких заходів за участі творчих колективів із різних регіонів України. Відомчим наказом визначено систему міжрегіональної партнерської взаємодії між окремими областями та конкретними районами і містами Донецької й Луганської областей, напрацьовану за результатами наради з керівниками структурних підрозділів у сфері культури обласних та Київської міської державних адміністрацій [24].

Саме на ґрунті гордості за власні історичні та мистецькі здобутки може вирости потужна національна ідея, яка об'єднає країну. Цінність української культури, безумовно, є результатом її національної різноманітності, тисячолітнього досвіду співіснування та взаємопроникнення різних цивілізаційних, релігійних та мистецьких традицій. У часи, коли економічні й політичні чинники не спроможні об'єднати суспільство, лише культура може стати основою гуманістичної консолідації.

Наостанок зупинимося на деяких моментах стосовно нерухокої культурної спадщини Донеччини. Тут дуже чітко простежується певна тенденція щодо визначення та підходів до збереження окремих видів і типів пам'яток. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України внесено:

– по Донецькій області – всього 88, серед них 75 історії і 4 монументального мистецтва, тобто переважна більшість офіційно зареєстрованих пам'яток культурної спадщини цього регіону презентує об'єкти історії революцій-

них подій, становлення радянської влади, діяльності радянських політичних, партійних діячів, передовиків виробництва, громадянської, Другої світової (Великої Вітчизняної) воєн;

– по Луганській області – всього 497: 403 історії і 28 монументального мистецтва; ситуація із змістовним представленням та сама, що і в Донецькій області.

Спробуємо запропонувати трохи детальнішу характеристику внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України об'єктів культурної спадщини національного значення. По Донецькій області їх 14, по Луганській – 19. Звичайно, це дуже мало, однак певним чином дана вибірка може охарактеризувати ситуацію в цілому. На Донеччині переважають пам'ятки археології. Їх 9: 4 поховальних комплекси – 3 курганних могильника, 1 курган «Могила Чорна» (III тис. до н.е. – XIV ст. н.е.), 4 середньовічних городища: Святогорське, Теплинське, Царине (Маяцьке), Сидорівське (V – IX, IX – XIII ст.), та Амвросіївське костиче і стоянка доби палеоліту (має світове значення за збереженням фауністичних решток бізона і комплексами археологічних артефактів).

Друге місце за кількістю посідають пам'ятки історії – 3. І навіть у такій малій вибірці є певне розмаїття, що засвідчує різні етапи регіональної історії: Садиба діяча театру, одного з фундаторів МХАТ І. Немировича-Данченка у с. Нескучне (початок XX ст.); Меморіальний комплекс «Савур-могила» (детальніша характеристика буде далі); Могила двічі Героя Соціалістичної праці Паші Ангеліної (1959 р.). Тобто представлені сторінки бойової, трудової звитяги, внесок у культуру. Схожа ситуація і з пам'ятками монументального мистецтва. Це монумент Артему (Ф.А. Сергєєву), 1927 року, авторства визначного українського скульптора І. Кавалерідзе, встановлений на території відомої Святогірської лаври у м. Слов'яногірську, а також мозаїка з однієї із загальноосвітніх шкіл м. Донецьк [25].

На Луганщині до пам'яток національного значення здебільшого віднесені об'єкти історичної спадщини чи комплексні – історичної, архітектурної, науки і техніки – відповідно, 7 та 9. До перших належать меморіальні комплекси на честь героїв Другої світової (Великої Вітчизняної) війни: «Міус-фронт», «Слава», «Україна – визволителям», на честь молодогвардійців. Цікавий за художнім вирішенням Меморіальний комплекс «Борцям революції», що поєднує скульптурну композицію з двома зразками важкої зброї – англійськими танками, які брали участь у громадянській війні. Життя та діяльність визначних діячів культури увічнюють Меморіальний комплекс письменника, педагога, мовознавця і громадського діяча Б.Д. Грінченка в смт. Михайлівка Перевальського району, а також Будинок, у якому народився лексикограф і письменник В.І. Даль у Луганську.

До другої групи – комплексних пам'яток, що мають цінність з історичної, архітектурної точки зору, а також цікаві як пам'ятки науки і техніки, віднесені два комплекси споруд кінних заводів – Деркульського, одного з найстаріших в Україні (заснований у 1765–1767 роках), та Лимарівського (1818–1822 роки) у Біловодському районі. Збереглися стайні, будівлі контори чи дирекції, лазарету, манежу. Примітною є така засвідчена в облікових документах ознака «історичного значення» цих комплексів: «відвідав радянський воєнний та державний діяч С.М. Будьонний» (1937 рік) [26].

Археологічні пам'ятки Луганщини національного значення представлені всього трьома пунктами, однак вони дуже показові для цього регіону. Це Курганний могильник «Могила Мечетна», імовірно, доби енеоліту – бронзи; Міднорудна копальня «Червоне озеро» II тис. – X ст. до н.е.; Поселення – фортеця Петрово-Донецьке козацької доби – XVIII ст. у с. Нижньотепле Станично-Луганського району.

Насправді об'єктів нерухомої культурної спадщини набагато більше, особливо археологічної. За списками пам'яток історії та культури, у Донецькій області знаходилося понад 4 тисячі об'єктів, в Луганській області – понад 6 тисяч [27, с. 5]. Погано досліджені та зафіксовані пам'ятки архітектури, наприклад, за даними бахмутського пам'яткознавця С.Й. Татарінова, тільки у цьому старовинному історичному місті їх понад 200. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України не внесені збережені культові, громадські, палацові споруди Донеччини, наприклад, церква Успіння Пресвятої Богородиці з с. Осинове Новопокровського району Луганської області, споруджена в 1756–1802 роках у стилі бароко – класицизму за проектом архітектора Кудрявцева [28, с. 150–151], яка визнана громадським голосуванням одним з «чудес» Луганщини.

Справжньою перлиною краю можна вважати теж, на жаль, не обліковану належним чином Садибу Мсциховського в селищі Селезнівка Луганської області (філіалі Перевальського районного історичного музею). Збережені будівлі, чудовий ландшафтний парк, закладені у 1840 році архітектором Л.В. Рудневим, садівником Марцином Францевичем Хубецьким. Ця садиба була справжнім осередком культури – тут було велике зібрання картин, скульптури [29].

Велику роль у такому індустріально розвинутому регіоні як Донбас відіграють об'єкти індустріальної спадщини, причому їх хронологічний діапазон дуже широкий – від доби палеоліту (місця обробки кременю) через енеолітичну добу, епоху бронзи, раннього заліза, середньовіччя (рудники, майстерні) до періоду капіталізму XIX, індустріалізації XX століття.

У роки незалежності з'явилися дуже цікаві проекти музеєфікації колишніх індустріальних будівель. Зокрема, у цьому контексті можна згадати

Міжнародний благодійний фонд «ІЗОЛЯЦІЯ», який було засновано в 2010 році на території колишнього заводу ізоляційних матеріалів у Донецьку. Його місією було зазначено збереження індустріальної спадщини, створення нового, креативного культурного продукту, здатного стати джерелом натхнення для подальшого розвитку регіону. Цей мультидисциплінарний культурний проект відкрито для всіх видів творчої експресії. Він став точкою дотику для всіх, хто прагне до культурних і соціальних змін [30].

2014 року територію, на якій розташовувався фонд «ІЗОЛЯЦІЯ», захопили представники «ДНР». Адміністративні приміщення, галереї і простори «ІЗОЛЯЦІЇ» було пограбовано: фонд позбувся багатьох художніх робіт, матеріалів і устаткування. Здійснивши евакуацію членів команди, Фонд продовжує виконувати свою місію в Києві. Серед його здобутків є ціла низка суспільно-важливих акцій [31].

Певним символом нинішньої ситуації на Донбасі може, на наш погляд, слугувати пам'ятка національного значення Савур-могила. Комплекс знаходиться на висоті 277,9 м, за 12 км від м. Сніжне – на стику Донецької, Луганської та Ростовської областей – в межах регіонального ландшафтного парку «Донецький кряж». За легендою, тут знаходився скіфський курган, воював козак Савур, якого порубали татари, а побратими насипали шапками насип на його могилі, була сторожа Морозенка, про якого співали кобзарі; у 1941–1942 рр. тут знаходилася оборона радянських військ, а у 1943 році – німецьких (6 тис. полягло); 1991 року тут збирався патріотично-історичний похід «Козацькими шляхами Донеччини»; щорічно 9 травня відбувалися урочистості; у липні-серпні 2014 року цю висоту захищали українські сили, 21.08.2014 р. впала центральна стела. Нині на висоті знаходяться братські могили воїнів різних часів і різних сил.

Що робити у нинішній скрутній ситуації з культурною спадщиною у Криму та на Донеччині?

– Проводити моніторинг стану збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини та предметів державної частини Музейного фонду України, використовуючи, у першу чергу інформацію ЗМІ, Інтернет-видань.

– Намагатися доносити цю інформацію до громадськості через публікації, конференції, круглі столи.

– Міністерство культури України створює базу даних музейних цінностей, зокрема і стосовно державної частини Музейного фонду на тимчасово окупованій території. Створюється Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

– Міністерство культури України проводить цикл нарад з керівниками музеїв з метою їх підготовки до надзвичайних ситуацій, розробки методики

визначення музейних предметів, що потребують першочергової обов'язкової евакуації.

– Важливо використовувати вплив міжнародних організацій – ІКОМ, ІКОМОС, ЮНЕСКО.

Необхідна підтримка світової спільноти щодо правового захисту, осуду незаконних дій, нехтування міжнародного пам'яткоохоронного права на анексованій території Криму та тимчасово окупованих районах Донбасу.

Хочеться згадати видатного громадського діяча, ученого, художника М. Рєріха, який саме Культурі (культурній спадщині) надавав провідну та рішучу роль у досягненні повного порозуміння між народами та вирішення всіх життєво важливих завдань: «Там, де Культура, там і Мир. Там і вірне рішення найскладніших соціальних проблем...» [32].

Джерела та література

1. Титова О.М. Культурна спадщина Криму та Донбасу за сучасних умов: загрози, втрати, перспективи збереження // Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 листопада 2015 р. – К. : Інститут історії України НАН України, 2016. – С. 25–32.
2. Пам'яткознавство: посібник для початківців / уклад.: Л.О. Гріффен, О.М. Титова: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК, 2014. – 212 с.
3. Охорона культурної спадщини. Нормативна база : Зб. док. ; 3-тє вид., доп., перероб. / авт.-упор.: Пархоменко М.Т., Титова О.М., Рудика Н.М., Левада М.Є.) ; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК. – К., 2010.
4. Смолій В. Передмова // Історія Криму в запитаннях та відповідях. – К. : Науково-виробничє підприємство «Наукова думка» НАН України», 2015. – С. 9–13.
5. Державний реєстр нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mincult.kmu.gov.ua/mincult/ukr/index.
6. Манаєв О.Ю. Охорона та використання пам'яток історії та культури в Автономній Республіці Крим (1991–2006 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 20 с.
7. Кот С.І. Проблеми захисту культурних цінностей на окупованих територіях Криму та м. Севастополя // Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації : Матер. Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 лист. 2015 р. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 7–24.
8. Програма сохрания объектов культурного наследия по г. Севастополю на 2013–2017 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sevsovet.ua/docs/2012/proekt/513_2.doc.
9. Общий список объектов культурного наследия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.monuments-crimea.ru.
10. Історико-культурні заповідники. Номінаційні дос'є об'єктів культурної спадщини, що запропоновані Україною для занесення до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора. Історичне середовище столиці кримських ханів у місті Бахчисарай. Археологічна пам'ятка «Кам'яна Могила». – К.: НДІ пам'яткоохоронних досліджень, 2015.
11. Після окупації Криму ситуація щодо культурної спадщини погіршилася // ЗІК. – 2016. – 18 жовтня.

12. Денисенко Г. Що являє собою історико-культурна спадщина Криму? // Історія Криму в запитаннях та відповідях. – К. : Науково-виробниче підприємство «Наукова думка» НАН України», 2015. – С. 95–98.
13. Стельмах І.Ф. Розвиток громадського музейництва в Автономній Республіці Крим (1991–2011) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2012. – 20 с.
14. Ващенко Я.Л. Проблема реалізації національної музейної політики на тимчасово непідконтрольних Україні територіях (Тези виступу) // Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації : Матер. Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 лист. 2015 р. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 33–36.
15. Строкова Л.В. Так зване «кіфське золото» з кримських музеїв: проблема повернення культурних цінностей України з Нідерландів // Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації : Матер. Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 лист. 2015 р. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 38–44.
16. Голова Верховної Ради обговорив проблеми української культури з представниками професійної спільноти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyuu/125982.html>.
17. Ващенко Я.Л. Вказана праця. – С. 33–36.
18. Красильников К.И. Древнее камнерезное искусство Луганщины. – Луганск : Шлях, 1999. – 179 с.
19. Плетнева С.А. Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья IV–XIII века. – Воронеж, 2003. – 264 с.
20. Шлепакова Т.Л. Міжрегіональне культурне партнерство в контексті забезпечення інтеграції Донецької та Луганської областей в єдиний культурно-мистецький простір України (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів за 2015–2016 рр.). – Вип. 5/4. – К. : Національна парламентська бібліотека України. Інформаційний культурно-мистецький центр, 2016.
21. Терен Т. Кобзон vs Кобзар. Культура самопроголошених республік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/04/27/211634>.
22. Терен Т. Кобзон vs Кобзар. Українізувати Донбас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/04/29/211702>.
23. Потяг з українськими митцями повернувся з Донеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-pro.kiev.ua/content/potyag-z-ukrayinskimi-mittsyami-povernuvsyaz-donechchini>.
24. Шлепакова Т.Л. Вказана праця.
25. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Пам'ятки національного значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mincult.kmu.gov.ua.
26. Там само.
27. Смолій В.А. Вступне слово // Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації : Матер. Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 лист. 2015 р. – К. : Інститут історії України НАН України, 2016. – С. 5–6.
28. Форостюк О. Луганщина релігійна. – Луганськ : Світлиця, 2004. – 189 с.
29. Силезнівка. Садиба Мсциховського (Луганська область) // Походушки. Добре там, де ми є! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pohodushki.org/uk/places/seleznevka-manor-mscihovsky.
30. Яковленко К. Донецький фонд ІЗОЛЯЦІЯ створив проект «Донбаські студії», у рамках якого збирають літературу про Донбас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/issued/sim-knig-pro-donbas-svobodu-j-mistectvo-vid-izolyacii>.
31. Студенна-Скруква М. Український Донбас: Обличчя регіональної ідентичності. – Познань : Наука й інновації, 2014. – 307 с.
32. Мирошніченко А. «Там, где культура, там и мир...» // Музейний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: prostir.museum.ua/post/35049.

Тимова Е.Н. Культурное наследие Крыма и Донбасса: современное состояние, возможности сохранения

Статья посвящена проблемам сохранения движимого и недвижимого культурного наследия аннексированного Крыма, подконтрольной Украине и временно оккупированной части Донбасса. Представлена общая характеристика самых известных музейных собраний, а также памятников археологии, архитектуры, монументального искусства. В итоге обозначены возможные пути решения существующих проблем. В основном, использованы материалы СМИ, сообщения из Интернета, поскольку другая актуальная информация достаточно фрагментирована.

Ключевые слова: культурное наследие, памятники истории и культуры, Музейный фонд Украины, движимое, недвижимое культурное наследие, музейное собрание, монументальное искусство, Крым, Донбасс.

Tytova O.M. Cultural heritage of Crimea and Donbas: the modern state, possibilities of maintenance

The article is sanctified to the problems of maintenance of movable and immovable cultural heritage of annexed Crimea, Ukrainian part and temporally occupied part of Donbas. General description of the known museum collections is presented, and also monuments of archaeology, architecture, monumental art. The possible ways of decision of existent problems mark in the total. Mainly, materials of mass-media, reporting, are used from the Internet, as other actual information is fragmented enough.

Key words: cultural heritage, monuments of history and culture, Museum fund of Ukraine, movable, immovable cultural heritage, museum collection, monumental art, Crimea, Donbas.

Подано до друку: 12.11.2016 р.

УДК 902/001.32(47+57)ИА АН СССР

ПАЛІЄНКО С.В.

Обговорення проблеми визначення об'єкту і предмету археологічної науки на засіданнях Відділу теорії та методики археології Інституту археології АН СРСР

На основі неопублікованих документів з Архіву РАН розглядається обговорення на засіданнях Відділу теорії і методики археології Інституту археології АН СРСР проблематики, пов'язаної з дискусією про об'єкт і предмет археології.

Ключові слова: Захарук Ю.М., Відділ теорії і методики археології Інституту археології АН СРСР, радянська теоретична археологія, дискусія про об'єкт і предмет археології.

Однією із центральних тем у радянській теоретичній археології, під якою автор має на увазі окрему галузь археології, що вивчає археологічне пізнання [1], було визначення об'єкту і предмету археологічної науки.

Дискусія за цією проблемою тривала у СРСР з 1972 по 1992 рр., і у її перебігу, на думку автора [2], можна виділити два періоди:

– 1972–1983 – напрацювання первинних концепцій радянськими дослідниками, обговорення їх на семінарах, конференціях і у публікаціях [3];